

ШАРИАТДА ЖИНОЯТ ВА ЖАЗО МАСАЛАЛАРИ

*Бекназов Шаҳриёр Бобур ўгли
Тошкент вилояти прокуратураси
бўлими прокурори,
Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни
муҳофаза қилиш академияси
мустақил изланувчиси
beknaz0v010@mail.ru,
+99899-558-55-55*

Аннотация: Мақолада муаллиф томонидан Ўзбекистон ҳудудида ислом даврида амал қилган жиноий жазолар тизими илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ этилган. Хусусан, ушбу даврда амал қилган жазо турлари ва таркиби ўрганилиб, уларнинг қўлланиши, мақсадлари кўриб чиқилиб, бу борада амалга оширилган илмий тадқиқотлар натижалари, олимлар ва тадқиқотчиларнинг шариатда жиноятлар учун белгиланган жазоларни таснифига оид қарашлари ва ёндашувлари таҳлил қилинган. Тадқиқот якунлари бўйича тегишли илмий-назарий хулосалар тақдим қилинган.

Калит сўзлар: ислом, шариат, Қуръон, ҳадислар, озодликдан маҳрум қилиш, жазо мақсадлари, жисмоний жазолар, бадарға, мусодара, жарима, дия.

ВОПРОСЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И НАКАЗАНИЯ В ШАРИАТЕ

*Бекназов Шаҳриёр Бобур угли
Прокурор отдела прокуратуры
Ташкентской области,
Самостоятельный соискатель
Правоохранительной академии
Республики Узбекистан
beknaz0v010@mail.ru,
+99899-558-55-55*

Аннотация: В статье автором с научно-теоретических позиций исследована система уголовных наказаний, применявшихся в исламский период на территории Узбекистана. В частности, изучены виды и состав применявшихся в этот период наказаний, рассмотрены особенности их применения, целей, проанализированы результаты научных исследований, взгляды и подходы ученых и исследователей относительно классификации

наказаний за преступления в шариате. По результатам исследования представлены соответствующие научно-теоретические выводы.

Ключевые слова: ислам, шариат, Коран, хадис, лишение свободы, цели наказания, телесные наказания, изгнание, конфискация, штраф, дия.

ISSUES OF CRIME AND PUNISHMENT IN SHARIA

Beknazov Shakhriyor Bobur ugli
Prosecutor of the Tashkent Region Prosecutor's
Office Department, Independent applicant
Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan
beknazov010@mail.ru,
+99899-558-55-55

Abstract: In the article, the author, from a scientific and theoretical position, examined the system of criminal penalties applied during the Islamic period on the territory of Uzbekistan. In particular, the types and composition of punishments used during this period were studied, the features of their application and purposes were examined, the results of scientific research, the views and approaches of scientists and researchers regarding the classification of punishments for crimes in the sharia were analyzed. Based on the results of the study, relevant scientific and theoretical conclusions are presented.

Key words: Islam, Sharia, Koran, Hadith, imprisonment, purposes of punishment, corporal punishment, expulsion, confiscation, fine, diya.

Ўзбекистон ҳудудида жиноят жазо институти ривож топган кейинги тарихий давр – бу **ислом даври** ҳисобланади. Бу даврда Инсон Аллоҳ томонидан яратилган деб тушунилгани боис, жиноят учун жавобгарлик масаласи шахснинг гуноҳ қилмишни содир этишга мойиллиги, умуман гуноҳкор банда эканлиги билан изоҳланган¹. Қизиғи шундаки, шариат нормалари ўзининг ўта мослашувнчалиги боис, илк Марказий Осиёга кириб келиш ва тарқалиш давридан кейинги даврларда, Темурийлар (XVI аср), хонликлар (Шойбоний, Аштархоний, Бухоро, Хива ва Қўқон хонликлари), даврида амал қилиб, қарийб 1917 йилгача жиддий ўзгаришларсиз ўзлигини сақлаб қолган².

Шу билан бирга, шариат нормаларини чуқур ўрганган тадқиқотчи М.Ражабованинг фикрига кўра, қози ёки имом томонидан тайинланган жазонинг мақсади, авваламбор, жиноятчининг бундан кейин бошқа жиноятга қўл

¹ Қаранг.: Ражабова М.А. Шариатда жиноят ва жазо: Монография. – Т., 1996. – Б. 98.

² Маматов Х.Т. Темур тузукларида давлат ва ҳуқуқ масалалари: Юрид. фан. номз. ... дис. – Т., 2002. – Б. 67

урмаслиги ҳамда жазоланиши мумкинлигидан хабар топган бошқа кишиларнинг эса бундан ибрат олиб жиноят содир этмаслиги ҳақида огоҳлантириш эканини англашдан иборат бўлган³.

Қолаверса, ушбу олим шариатда белгиланган жиноятларни уч тоифага ажратади⁴. Биринчи тоифага – Қуръони Каримда аниқ жазо белгиланган ҳад жазо туридаги жиноятлар, жумладан зино, зинокор деб тухмат қилиш, ўғирлик, маст қилувчи ичимликларни истеъмол қилиш (хамр ёки шароб), исён, ширк каби. Иккинчи тоифа жиноятлари – қасос ёки арш, дия (товон, хун) каби жиноятлар, яъни инсонни қасддан ёки эҳтиётсизлик (беқасд) натижасида ўлдиришнинг турли кўринишлари, шунингдек киши танасининг турли қисмларига қасддан ёки эҳтиётсизлик билан жароҳат етказиш. Учинчи тоифага кирадиган жиноятлар – жазоси имом ёки қозининг ихтиёрига бўлган бошқа жиноятлар, масалан, порахўрлик, судхўрлик, фирибгарлик, ёлғон гувоҳлик бериш, мулкка зарар етказиш билан боғлиқ жиноятлар ва ҳоказо.

Ўз навбатида Ж.Тошқулов ислом ҳуқуқи бўйича жиноятлар кимнинг манфаатига қарши қарши қаратилганига, содир этиш усулига, натижаси ва тугалланиш вақтига қараб турларга ажратишни таклиф этади. Жумладан, исломда жиноятлар **гуноҳи кабира (катта)** ва **гуноҳи сағир (кичик)** турларга бўлинишини қайд этган⁵.

Бу даврда жазоларнинг асосий турлари Қуръонда ёки Ҳадисда келтирилган. Икки ҳолатда, улар жазонинг асосий тури сифатида қўлланилади: биринчидан, одам ўлдириш ва танага шикаст етказиш учун, иккинчидан, вояга етмаган ва руҳий касал томонидан содир этилган қотиллик учун. Улар қасос жазосини қўллашга тўсқинлик қиладиган ҳолатларда ҳам қўлланилади.

Баъзан ўта оғир характердаги айрим жиноятларни содир этганликлари учун мусулмон қонунчилиги 100 туя бўлган товон тўловни белгилаган. Битта тўлиқ диянинг пул эквиваленти 1000 олтин динор эди. Эркалар учун тўлиқ дия керак эди, аёллар учун мазкур миқдорнинг ярми тўланарди. У хиссий органларни ва инсонда бир дона бўлган тана аъзоларини кесиб ташлаш учун тайинланган. Шунингдек, жиноятчи жабрланувчини иккала жуфтлашган орган ёки тана қисмларидан маҳрум қилган тақдирда ҳам тўлиқ дия ишлатилган, аммо битта жуфт орган йўқолган тақдирда, диянинг ярми олиб қўйилган.

Дия миқдори, шунингдек, соғлиққа етказилган зарар даражасига боғлиқ эди. Масалан, битта оёқ учун - эллик туя, яъни ярим тўлиқ дия. Бир йўқолган бармоқ

³ М. Ражабова. Абу Юсуфнинг «Хирож» асари – Ислом (Ҳанафийлик мазҳаби) ҳуқуқига оид илк ҳуқуқий манба // Ж. «ОДИЛ СУДЛОВ» - № 9 / 2021 – Б.41.

⁴ М. Ражабова М. Ўша жойда – Б.43.

⁵ Ж. Тошқулов. Исломда жиноят ҳуқуқи. Ўқув қўлланма. Тошкент ислом университети. Т., 2018 й. Б.33.

учун ўндан бир дия тўланган, яъни ўнта туя ва битта йўқолган тиш учун жами товон тўловнинг йигирмадан бир қисми тўланган⁶.

Айнан Ислом тизими ўз фуқароларининг поклиги ва такводорлигини таъминлаш, яъни никоҳга кириш учун махсус модда ажратган⁷. Шу боис, оилага қарши жиноятлар қатъий жазоланган. Масалан, онанинг соғлиғига зарар етказиш натижасида бола тушиб қолганлиги учун тўлиқ дия тўланган. Агар боланинг тушишида онанинг ўзи айбдор бўлган бўлса, демак, дия боланинг бошқа қариндошларига - унинг отасига ёки бобосига тўланган. Ҳомиладорлик ҳолатидаги аёлни ўлдирганлик учун икки барабар миқдорида дия олинган.

Кўп сонли тарихий ҳужжатлар Бухоро амирлигида дия жазоларининг хилма-хиллиги ва қўлланилишининг ўзига хос хусусиятларидан далолат беради. Масалан, А.Мухторовнинг ёзишича, Бухоро амирлигида мавжуд бўлган урф-одатлар бўйича қонли ўч олишни дия билан алмаштириш ўта кенг урф бўлган ва мулкдор шахслар белгиланган миқдордаги дияни солиқ сифатида халқдан ундиришга ҳаракат қилишган, бу баъзида ҳукмдорлар томонидан мамнуният билан кутиб олинган⁸.

Аммо амалда баъзи соҳаларда маҳаллий халқларнинг урф-одатларининг кучли таъсири туфайли мусулмон ҳуқуқ нормаларига қисман мос келмайдиган ёки уларга зид бўлган жазо чоралар ҳам қўлланилган.

Масалан, Помирда ва Ўзбекистоннинг айрим тоғли ҳудудларида одат ҳуқуқи баъзи ҳуқуқий муносабатларни, шу жумладан, Қуръон ва Суннат билан санкциялар белгиланадиган жиноий қилмишларни тартибга солган. Жумладан, одат ҳуқуқи нормаларига кўра, хунбаҳо (дия) сифатида қотилларнинг қариндошлари ўлдирилган одамнинг қариндошларига ёки меросхўрларига ер берилган. Бу ер 10-15 йил давомида жабрдийдалар тасарруфида қолган ва бу ердан олинган даромад дия миқдорини қоплади. Аммо қотил бу вақт давомида қурбоннинг қариндошларидан четда юриши шарт бўлган.

Бухоро амирлигида амалда фақат энг яқин одам, масалан, отаси, онаси, ўғли, қизи, укаси, синглиси ва рафиқаси жиноятчининг айбини кечиришга ва жазо талаб қилишга ҳақли эди. Буни ҳам ҳукмдорлар, ҳам ҳакамлар қўллаб-қувватлаган.

Аҳлоқ тузатиш жазолари ислом жиноят қонунчилигида қўлланиладиган яна бир жазо тури ҳисобланади. Тузатиш характеридаги жазо сифатида, асосан, ислом ҳуқуқи мактабларининг вакиллари қамоқ ва жазони қамчи шаклида

⁶ Қаранг.: Артемов, В.Ю. Основные институты мусульманского уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Артемов Владислав Юрьевич. – М., 2008. – С. 154-155.

⁷⁷ Б.Ботиров. Ислом ҳуқуқида инсон ҳуқуқлари ва мажбуриятларига оид Қуръони Каримда келган нормалар таҳлили // Ж. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Issue -1, №02 (2020) / ISSN 2181-1415 – Б.112.

⁸ Қаранг.: Мухторов А. Хисор. Очерки таърихи (охири асри XV - ибтидои асри XX). Кит. 1. = [Гиссар. Исторический очерк (конец XV – начало XX вв.). Кн. 1.]. – Душанбе: 1995. – С. 150-151.

ишлатишни таклиф қилишган. Улар ушбу жазоларни жиноий жазони кучайтириш мақсадида таклиф қилган. Шу муносабат билан, Маликийлар, жабрланувчининг меросхўрлари дия олганлиги ёки олмаганлигидан қатъий назар, ушбу жазолар қўшимча жазо сифатида ҳам қўлланилиши керак деб ҳисоблаган⁹.

Бошқа ҳуқуқ мактаблари тарафдорлари қасос тоифасидаги жиноятни содир этганлик учун аҳлоқ тузатиш жазолари фақат ўғли ўз отасини, мусулмон - мусулмон бўлмаган инсонни, хўжайин ўз қулини ёки озод инсонни қасддан ўлдирганлик учун қўлланилиши мумкин деб ҳисоблашган.

Қасос ва дия тоифасидаги яна бир жазо тури - каффара – кечирим бўлган.¹⁰ Каффорат эҳтиётсиз қотиллик учун асосий ва бошқа жазо ўрнини босувчи жазо сифатида ишлатилган. Қуръонда айтилишича, гуноҳни кечиритиш учун ишончли қул ўз хўжайинининг қуллигидан қутулиши ва унга эркинлик берилиши мумкин. Агар гуноҳкор бундай қулни топмаса ва Қуръонда кўрсатилган нарсани бажара олмаса, у ҳолда Аллоҳга тавба қилиш учун икки ой давомида доимий равишда рўза тутиши мумкин¹¹.

Айрим тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, "каффора мажбурлаш чораси сифатида дияга муқобил чора сифатида фойдаланилади ва айбдорнинг салбий ҳаракатлари оқибати бўлган бошқа товон (компенсация) шакллари англатади"¹².

Ислом ҳуқуқи назариясида барча ҳуқуқий мактабларнинг вакиллари эҳтиётсизликдан одам ўлдириш учун қулни озод қилиш ва икки ой давомида доимий равишда рўза тутиш тўғрисида бир овоздан фикр билдиради. Бирок, қасддан одам ўлдириш учун кўриб чиқиладиган жазони қўллаш бўйича мусулмон ҳуқуқи мактаблари вакилларининг фикрлари турлича. Қасддан қотиллик учун бундай жазони қўллашга фақат Шофий мактаби рухсат беради.

Ушбу тоифадаги жиноятни содир этганлик учун қўшимча жазо сифатида, шунингдек, мерос ҳуқуқидан ва васиятдан маҳрум қилиш қўлланилади. Бу жазо меросхўр мерос қолдирувчининг ўлимига сабаб бўлса, амал қилади.

Ислом жиноят қонунчилигига кўра, бундай меросхўр мерос ҳуқуқи ва васиятномадан маҳрум қилинади. Ушбу жазо тури Муҳаммад пайғамбарнинг

⁹ См., например: Абубакр Муҳаммад ибн Джафар Наршахи. Таърихи Бухоро. = [История Бухары]. – Душанбе, 1979. – 80 с.

¹⁰ Каффора ёки каффорат уч хил маънога эга: 1) гуноҳдан ўтиш, кечиритиш 2) гуноҳларга каффорат сифатида берилган садақа; 3) гуноҳни ювиш учун рўза тутиш. Қаранг.: Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. М.: Русский язык, 1985. - С. 693.

¹¹ Жабборов С. И. Мусулмон ҳуқуқи ва одат нормалари. Т., 2001. – Б.82.

¹² Қаранг.: Саидов З.А. Действия норм шариата в Бухарском эмирате. – Душанбе: Ирфон, 2014. – С. 177.

"Қотил мерос олмайди" деган ҳадисига биноан қўлланилади¹³. Бироқ, Шофийий мактабидан ташқари, бошқа ҳуқуқ мактаблари бир овоздан, агар қотиллик ўч олиш ҳуқуқи (қасос) асосида содир этилган бўлса, демак, меросхўр мерос ва васият ҳуқуқига эга дейишади.

Таъзир тоифасига ислом ҳуқуқида ўзига хос ва ягона "ҳадд", "тазир" ёки "каффара" жазоси белгиланмаган жиноятлар киради. Тазир тоифасига энг аҳамиятсиз ҳуқуқбузарликдан энг хавфли ва оғир бўлган жиноятлар кириши мумкин эди, улар учун энг оддий жамоат қоралашидан ўлим жазосигача бўлган жазоларнинг кенг доираси қўлланилган.

Бироқ, барча олимлар бир овоздан тазир учун жазо сифатида ўлим жазоси тайинланиши мумкин дейди. Масалан, З.А. Саидов Бухоро амирлигида тазир икки ҳолатда қўлланилган деб ҳисоблайди: 1) жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолатларда; 2) Қуръонда ҳам, Суннатда ҳам бирон бир жиноят учун аниқ жазо белгиланмаган бўлса¹⁴.

С.Боронбеков тазирнинг асосий характерли хусусиятларига судянинг қарорига биноан тайинланадиган ахлоқ тузатиш ва тарбиялашга қаратилган жазоси аниқ ва мавҳум бўлган жазо турлари тизимини кўриб чиқади. Жазонинг ушбу тури, содир этилган қилмишнинг моҳияти ва жиноятчининг шахсияти судга, агар содир этилган қилмиш ҳадд тоифасидаги жиноятлар мезонларига жавоб бермаса ҳам, уни тарбиялаш ва тузатиш мумкин деб ҳисоблаш учун асос берганида қўлланилади¹⁵.

Аmmo таъзир жазосининг турларига келсак, улар чексиз тусга эга эмас деб айтишимиз мумкин. У судланган шахсни тузатиш, шахсий ва жамоат манфаатларини жиноий тажовузлардан ҳимоя қилиш, янги жиноятларнинг олдини олиш ва ислом дини тамойиллари ва меъёрларига зид бўлмаган ҳар қандай жазо турини қўллашга қаратилган жазолар рўйхатидан иборат.

Судья жазонинг янги турлари бўлган бундай жазолардан фойдаланиши мумкин, энг муҳими, бу жазолар мусулмон жамиятида белгиланган жиноий жазо мақсадига эришиш учун хизмат қилиши шарт. Тазир жазосини тайинлаш ва ижро этишда, жиноятчининг шахси, содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлилиги ва даражаси, жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳисобга олинади.

Таъзир жазосининг яна бир ўзига хос хусусияти шундаки, у етти ёшдан болалар ва ўспиринларга нисбатан қўлланилади. Тазир аниқ белгиланган жазони тайинлашни назарда тутади, унинг тури ва ўлчови қозининг субъектив ихтиёрига

¹³ Қаранг.: Хайдарова М.С. Из истории правового регулирования статуса личности по шариату (VII-XII вв.) // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: Философия и правоведение. - 1995. - № 3 (15). - С. 86.

¹⁴ Саидов З.А. Действия норм шариата в Бухарском эмирате. – Душанбе: Ирфон, 2014. – С. 174.

¹⁵ Қаранг.: Боронбеков С. Шариат: его место и роль в формировании климата доверия, толерантного сознания и борьбе с экстремизмом в российском обществе. - Рязань, 2004. - С. 110.

боғлиқ эди. Бундан ташқари, у дунёвий ҳуқуқ нормаларида ҳам назарда тутилган.

Тазир жиноий жазоси қўлланилган кўп йиллар давомида унинг турлари тобора кўпайиб борган. Ушбу тоифадаги жазоларнинг кенгайтирилган миқдори ҳукмдорларга, қозиларга ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш ваколатига эга бўлган бошқа мансабдорларга профилактика ва тузатиш характеридаги мажбурлаш чораларининг янги турларидан фойдаланиш ҳуқуқини берарди. Шунингдек, ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун таъзир ва жисмоний жазонинг бошқа турлари мусулмон ҳуқуқида жазо сифатида кенг қўлланилади, масалан, ўлим жазоси, жарималар, муайян ва номаълум муддатга озодликдан маҳрум қилиш, мол-мулкни мусодара қилиш ва бошқа ижтимоий чоралар Ўрта Осиёда давлатларида кенг қўлланилган.

Таъзир жазо турлари тўғрисида ҳуқуқшунослар ўртасида ягона фикр мавжуд эмас. Аммо адабиётларда таъкидланишича, аксарият ҳолларда тазир тоифасининг бузилиши жиноий ва фуқаролик жавобгарлигини келтириб чиқаради, бу зарарни қоплаш хусусиятига боғлиқ ва жазолаш ҳуқуқи жабрланувчининг ҳуқуқи сифатида намоён бўлган¹⁶. Айнан жабрланувчи ихтиёрига - жаримани қабул қилиш, даъводан воз кечиш ёки жиноятчини жазолаш боғлиқ эди.

Л.Р. Сюкияйнен куйидаги тазир жазо турлари қўлланилгани ҳақида таъкидлайди: оғзаки танбеҳ бериш, маҳкум этиш, ажратиб қўйиш ёки четлатиш, ҳуқуқбузарни устара билан сочини олдириш, юзини қоралаш ёки ярим яланғоч ҳолда шаҳар кўчаларида ҳайдаб юриш, уч кунга хочга михлаш, энг кўпи билан 100 зарбагача, энг камида 2 та зарба бериш (таёк ёки қамчи билан)¹⁷.

Тазир тоифасидаги жиноятни содир этганлик учун қўлланиладиган жазонинг яна бир тури маълум ва номаълум муддатга озодликдан маҳрум қилишдир. Муайян муддатга озодликдан маҳрум қилиш бир кундан бошлаб бошланган, турли хил юридик мактаблар вакиллари орасида қамокнинг максимал муддати тўғрисида келишмовчиликлар мавжуд. Баъзилар, олти ойдан ошмаслиги керак, бошқаларнинг фикрига кўра - бир йилгача, бошқалари бу муддат ишнинг ҳолатига қараб ваколатли органнинг қарорига биноан белгиланади, деб ҳисоблашади.¹⁸ Шунингдек, жазонинг ушбу тури ҳам асосий, ҳам кўшимча жазо тури сифатида қўлланилган. Масалан, ёлланма ниятлар билан қасддан одам ўлдириш ўлим ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланган бўлса, бошқача қасддан ўлдириш 7 йилгача озодликдан маҳрум

¹⁶ Қаранг.: Сюкияйнен Л.Р. Мусулманское право. - С. 179-198. Қаранг.: Муллаев М.М. Происхождение и реакционная сущность шариата. - С. 56.

¹⁷ Қаранг.: Сюкияйнен Л.Р. Мусулманское право. - С. 197-198.

¹⁸ Қаранг.: Сюкияйнен Л.Р. Мусулманское право. - С. 197-198. Қаранг.: Муллаев М.М. Происхождение и реакционная сущность шариата. - С. 56.

қилиш билан жазоланади. Бундан ташқари, ўлим жазоси айғоқчилик, ёлғон гувоҳлик берганлик, жодугарлик, маънавий жиҳатдан бузуқ ҳаракатлар учун, хизмат вазифасини бажаришда пора олганлик, ҳамда давлатга қарши жиноятни содир этишда далолатчилик қилган ҳолатларда ҳам тайинланган¹⁹.

Ислом дини нуқтаи назаридан, мулк – “Аллоҳнинг ҳадяси” экан, у муқаддас ва дахлсиздир. Бахиллик – гуноҳ, уни Аллоҳ қоралайди. Қуръони каримда хусусий мулкни муҳофаза қилиш чораларининг бутун бир тизими белгиланган. Фикҳда энг оғир жазолар бешта жиноят учун белгиланган бўлиб, улардан иккитаси – босқинчилик ва ўғрилик. Босқинчилик учун ўлим жазоси белгиланган. Ўғрилик – сирқат, Қуръони каримга мувофиқ, ўнг қўлни (кафтни), иккинчи марта содир этилган ўғрилик чап оёқни кесиб ташлаш билан жазоланади²⁰.

Шуни таъкидлаш керакки, қамоқ жазоси, айниқса узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси унчалик кенг тарқалмаган ва кўп қўлланиладиган жазо тури бўлмаган. Адабиётда таъкидланганидек, ислом жиноят ҳуқуқи ривожланишининг биринчи даврида судларда маҳбусларни сақлаш учун махсус муассасалар бўлмаган. Улар уйда ёки масжидларда сақланган. Ушбу жазо тури ўғри, қароқчи ёки қотилни яширган одамларга ёки қасддан қотиллик қилганлиги учун кечирилган шахсларга нисбатан қўлланилган.

Тазири тоифасидаги жиноят учун озодликдан маҳрум қилиш жазонинг асосий тури сифатида алоҳида ва бошқа турлари билан биргаликда, масалан, жисмоний жазо тайинланиши мумкин эди. Ушбу турдаги жазо маълум ва номаълум муддатга тайинланган²¹.

Ноъмалум муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўта хавфли жиноятчиларга, рецидивистларга ва уларга нисбатан жазонинг унчалик оғир бўлмаган турларини қўллаш учун керакли натижани бермаган шахсларга нисбатан қўлланилди. Ушбу турдаги жиноятлар учун жазони белгилашда муддат белгиланмайди ва жиноятчи тавба қилгунигача қадар қамоқда сақланади.

И. Б. Бўриевнинг сўзларига кўра, «қамоқ қароқчилар ва жиноятчиларга нисбатан ҳуқуқбузарликларнинг айрим турлари учун қўлланилган. Дастлаб қамоқдан камдан кам фойдаланилган ва Бухоро амирлигида мол-мулкни мусодара қилиш жазонинг асосий турларидан бири ҳисобланган, уни қонунбузарлик содир этганлик учун қўшимча жазо сифатида ишлатилган, масалан, давлат амалдорлари ва бошқа феодаллар томонидан ваколатларини суистеъмол қилиш ҳолларида тайинланган.

¹⁹ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. «Ҳадис ва Ҳаёт» тўплами (34 та жузи, 32 та жилдда). – Т.: «HILOL NASHR» нашриёт-матбааси, 2016. – Б. 258

²⁰ Шайх Абдулазиз Мансур. “Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири” – Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2014. – Б.49.

²¹ Қаранг.: Муллаев М.М. Происхождение и реакционная сущность шариата. - С. 80

Шунингдек, классик ва замонавий ислом жиноят қонунларида баъзи жиноятларни содир этганлик учун, масалан, тазир тоифасидаги жиноятлар учун, хусусан, бачабозлик, жосуслик, ноқонуний аборт ва бошқалар учун ўлим жазоси белгиланган. Аммо, замонавий жиноий қонунчиликда бўлгани каби, ислом ҳуқуқида ҳам ўлим жазоси жамиятнинг муҳим манфаатлари ёки ҳукмдор кучига зид бўлган оғир жиноятлар учун тайинланиши керак, деб ҳисобланган.

Ҳанафийлардан ташқари, ўлим жазосини тазир тоифасидаги жазо сифатида фойдаланишни сунний йўналишидаги барча учта юридик мактаблари жосуслик қилиш, бачабозлик, тартибсизликларга чақириш ва мусулмон ҳуқуқи асосий тамойилларидан воз кечиш учун талаб қиладилар. Ҳанафийлар рецидивист жиноятчилар ва сеҳр-жоду учун ўлим жазосини қўллашни тавсия қиладилар. Унинг қўлланилишининг ўзига хос хусусияти шундаки, аксарият ҳолларда у оммавий равишда ижро этилган.²²

Ушбу тоифадаги жазонинг яна бир тури – ислом қонунчилигига биноан, жиноятчининг доимий яшаш жойида тузатилиши, шунингдек бошқа шахсларнинг жиноят содир этилишида иштирок этиш эҳтимоли борасида шубҳа туғилганда, бадарға қилишдан иборат.

Бадарға қилиш ҳам даҳшатли хусусиятга эга бўлган, чунки ушбу жазонинг қўлланилишида билан маълум бир ҳуқуқбузарликни содир этган шахс доимий яшаш жойидан чиқариб юборилади ва у чет элда қашшоқликда қолади, бу эса аксарият ҳолларда маҳкумнинг ахлоқини тузатишга олиб келган. Шунинг учун бу жазо тури инкилобгача бўлган Ўзбекистонда ҳам тез-тез ишлатиладиган жазо турларидан бири сифатида қаралган.

Деярли барча ҳолатларда ушбу жазони қўллаш маҳкумни яшаш жойидан 81 км масофада чиқариб ташлаш йўли билан амалга оширилган.

Даставвал Қуръон ва Ҳадисларда ушбу жазо тури ҳадд тоифасидаги жазо сифатида белгилаб қўйилган, сўнгра у талончилик, зино ва алкогольли ичимликлар ичиш каби жиноятлар учун таъзир учун жазо сифатида қўлланила бошланган²³. Аммо баъзи олимларнинг таъкидлашича, бадарға фақат майда жиноятлар учунгина қўлланилади²⁴.

Олимлар ва ҳуқуқ мактаблари ўртасида бадарға қилишнинг шартлари ва усуллари тўғрисида келишмовчиликлар мавжуд. Ушбу келишмовчиликлар бадарға қилиш муддати, маҳкумни чиқариб юбориш доираси ва бошқалар билан боғлиқ.

²² Қаранг.: Буриев И.Б. Действия мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII – начало XX вв.). - С. 154.

²³ Қаранг.: Рамез Ахмед Элайди. Наказание по уголовному праву арабских стран: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2002. - С. 10

²⁴ Қуръони карим: маънолар таржимаси / Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур. Т., 2001. Б. 491

Масалан, Ҳанбалий ва Шофий мазҳаблари издошлари ушбу жазонинг максимал муддати бир йилдан ошмаслиги керак, деб ҳисоблашади. Ҳанафий ҳуқуқ мактаби вакиллари, жинойтчининг сургунда бўлиш муддатидан қатъий назар, пушаймон бўлган тақдирда, уни бекор қилиш ва маҳкум ўз яшаш жойига қайтиши мумкин, чунки тазир жазо тайинлашдан мақсад – маҳкумни тузатиш эришилган, дейишган. Шунингдек, улар тазир тоифасидаги жазо ҳам, ушбу жазонинг муддатлари, усуллари ва бошқа элементлари ҳам суд қарорига биноан белгиланади, деб ҳисоблашади²⁵.

Тарихий Ўзбекистон ҳудудида, ислом қонунчилигига кўра, моддий жазолар тазир тоифасидаги жазо сифатида айрим турдаги ҳуқуқбузарликларни содир этган шахсларга нисбатан қўлланилган. Бу мол-мулкни мусодара қилиш, жарима, ҳатто баъзида маълум бир жинойт содир этган шахснинг мол-мулки йўқ қилинган.

Ушбу жазолар асосан моддий характерга эга бўлган ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун қўлланилган, масалан, моддий характердаги ҳар қандай мажбуриятларни бажармаганлик, масалан, садақа (закот) ни тўламаслик, тақиқланган товар турлари билан савдо қилиш ва ҳ.к.

Тазир Ўзбекистон ҳудудида жазолаш ва айрим профилактик ва шармандали жазо сифатида қўлланилган. Улардан фойдаланиш жамоат хавфлилиги даражасига, ҳуқуқбузарнинг шахсига ва ҳуқуқбузарликнинг бошқа ҳолатларига қараб амалга оширилган²⁶. Ушбу турдаги жазоларга оғзаки равишда халқ олдида танқид қилиш, бошини ва соқолини олдириш билан жинойтчини хўрлаш, салла кийиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш, юзини бўяш ва бутун шаҳарга гуноҳини эълон қилиш, лавозимидан озод қилиш ва ҳ.к. кирган. Суд ишнинг ҳолатига қараб, Қуръонда назарда тутилган ва мутлақо аниқ хусусиятга эга бўлган жазолардан ташқари барча жинойтлар учун ҳар қандай жазо турини ва чорасини танлаши мумкин эди²⁷.

Ўрта асрларда Ўзбекистондаги барча давлатларда қўрқинчли хусусиятга эга бўлган жисмоний жазони, баданга шикаст етказадиган жазони, ўлим жазосини турли усул ва йўсинларда қўллаш ушбу давр талаблари ва дунёқарашига мос келган ва ҳеч қандай эътирозларга сабаб бўлмаган, чунки улар бутун дунёда худди шу тарзда амалга оширилган.

Ислом ҳуқуқидаги барча тоифадаги жазоларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, уларнинг қўрқинчли, жазолайдиган ва тузатувчи хусусияти бор эди, бу кўпчилик тадқиқотчилар томонидан тасдиқланган. Уларда аёллар ва

²⁵ Қаранг.: Сюкияйнен Л.Р. Мусулманское право в правовых системах стран Арабского Востока // Государство и право в развивающихся странах: сб. ст. - М., 1976. - С.61.

²⁶ Мўминов А. Мовароуннаҳр ҳанафий фикҳи // Имом Бухорий сабоқлари. – Тошкент, 2001. - № 1. – Б. 88-91.

²⁷ Қаранг.: Халиль Хикмат Хусейн. Система наказаний по мусулманскому уголовному праву. // дисс. канд. юрид. наук. – М.2008. – С. 105-107.

эркаклар, мусулмонлар ва мусулмон бўлмаганлар, озод ва қуллар, касал ва соғлом, мусулмон давлатлари ҳудудида ва улар ташқарисида яшовчи шахсларга, мусулмонларга душман бўлган давлатлар ҳудудида яшовчиларга жиноий жазоларни қўллаш учун ва ҳ.к. шартлар мавжуд эди. Юқоридаги ҳолатларнинг барчаси жиноятларнинг ижтимоий хавфлилиги ва қилмишнинг жазоланишига таъсир кўрсатган. Мусулмонларнинг жиноят қонунчилигидаги жазо тизимини таҳлил қилиш асосида унинг баъзи хусусиятлари ва характерли хусусиятларини қайд этиш зарур:

Биринчидан, ислом жиноят қонунчилигидаги жазо тизими мураккаб, чунки у жазоларни алоҳида гуруҳларга ажратиш мезонига биноан тузилган, уларнинг ҳар бири алоҳида қўйи тизимни ташкил этади.

Иккинчидан, жазо қўйи тизимида назарда тутилган баъзи жазо чоралари қатъий белгиланган ва ўзгармаган. Суд ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходими ушбу жазо турларини ўзгартириш, тўлдириш ёки камайтириш ҳуқуқига эга бўлмаган.

Учинчидан, агар жиноят содир этганлик учун жазо аниқ белгиланмаган бўлса, унда судга ишнинг ҳолатига, содир этилган жиноятнинг хавфлилики даражаси, ҳуқуқбузарнинг шахсияти ва бошқаларга қараб маълум бир жазони ўз ихтиёри билан танлаб қўллаш учун кенг имконият берилади²⁸. Бу судга жазонинг энг кам ва юқори миқдорини ўзи белгилашга, шунингдек, жазони қўлланиладиган жазо самарадорлиги учун асос бўладиган тарзда тайинлашга имкон беради, яъни жамиятни жиноий тажовузлардан ҳимоя қилиш учун асос бўлади, жиноятчини тузатишга ҳисса қўшади ва бошқаларни бундай қилмишнинг жазоси ҳақида огоҳлантиради.

Тўртинчидан, жазоларнинг ислом ҳуқуқи тизимидаги жойлашуви бошқа ҳуқуқий тизимларда қўлланиладиган жазо тизимидан фарқ қилади. Хусусан, биринчи гуруҳ (худуд) нинг жазолари принцип асосида енгилдан оғиргача, иккинчи гуруҳга (қасос ва дия) оғирроқдан енгилгача, учинчи гуруҳга (тазир) эса аниқ жойлашувига эга эмас.

Бешинчидан, хилма-хиллигидан қатъи назар, ушбу барча тоифадаги жазолар умумий ва шахсий манфаатлар ва мақсадларни кўзлайди. Масалан, худуд тоифасидаги жазоларни қўллашда бутун мусулмон жамоасининг манфаатлари ҳисобга олинади, қасос тоифасидаги жазо жабрланувчиларнинг манфаатлари ҳимоясида ҳисобланади. Тазир тоифасига жазо тайинлашда мусулмон жамоасининг манфаатлари, жабрланувчи ва ҳуқуқбузарнинг шахси ҳисобга олинади.

²⁸ Қаранг.: Боголюбов А.С. Пресечение и наказание в мусульманском праве (VIII-IX вв.) // Ислам. Религия, общество, государство: сб. ст. - М., 1984. - С. 218.

Олтинчидан, ислом қонунчилигидаги жазо тизими аниқ ифода этилган диний тусга эга бўлиб, у ҳаётлигидаги жиноят содир этганлик учун берилган жазо ва нариги дунёда жазоланиши ўртасидаги қатъий фарқ билан ифодаланади. Жазолар тизимини бундай барпо этишнинг асосий мезони Ислам мусулмонларнинг нафақат ўзлари ва бошқа дин вакиллари ўртасидаги муносабатларини, балки уларнинг Аллоҳ билан бевосита алоқаларини ҳам тартибга солишидан иборат.

Еттинчидан, ислом қонунчилигида жазоларнинг оғирлиги жиноятчининг шахсига боғлиқ эди. Ҳадиси шарифларга биноан, Пайғамбаримиз қозилар ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга жазо тайинлашда жиноятни содир этган шахснинг кимлигини ёдда тутишни тавсия қилиб: "иймонли инсонларни хатоси учун кечирингиз", деганлар.

Фойдаланилган адабиёт

1. Ражабова М.А. Шариатда жиноят ва жазо: Монография. – Т., 1996. – Б. 98.
2. Маматов Х.Т. Темур тузукларида давлат ва ҳуқуқ масалалари: Юрид. фан. номз. ... дис. – Т., 2002. – Б. 67
3. М. Ражабова. Абу Юсуфнинг «Хирож» асари – Ислам (Ҳанафийлик мазҳаби) ҳуқуқига оид илк ҳуқуқий манба // Ж. «ОДИЛ СУДЛОВ» - № 9 / 2021 – Б.41.
4. Ж. Тошқулов. Исламда жиноят ҳуқуқи. Ўқув қўлланма. Тошкент ислом университети. Т., 2018 й. Б.33.
5. Артемов, В.Ю. Основные институты мусульманского уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Артемов Владислав Юрьевич. – М., 2008. – С. 154-155.
6. Б.Ботиров. Ислам ҳуқуқида инсон ҳуқуқлари ва мажбуриятларига оид Қуръони Каримда келган нормалар таҳлили // Ж. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Issue -1, №02 (2020) / ISSN 2181-1415 – Б.112.
7. Мухторов А. Хисор. Очерки таърихи (охири асри XV - ибтидои асри XX). Кит. 1. = [Гиссар.Исторический очерк (конец XV – начало XX вв.). Кн. 1.]. – Душанбе: 1995. – С. 150-151.
8. Абубакр Мухаммад ибн Джафар Наршахи. Таърихи Бухоро. = [История Бухары]. – Душанбе, 1979. – 80 с.
9. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. М.: Русский язык, 1985. - С. 693.
10. Жабборов С. И. Мусулмон ҳуқуқи ва одат нормалари. Т., 2001. – Б.82.
11. Саидов З.А. Действия норм шариата в Бухарском эмирате. – Душанбе: Ирфон, 2014. – С. 177.
12. Хайдарова М.С. Из истории правового регулирования статуса личности по шариату (VII-XII вв.) // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: Философия и правоведение. - 1995. - № 3 (15). – С. 86.

- 13.Боронбеков С. Шариат: его место и роль в формировании климата доверия, толерантного сознания и борьбе с экстремизмом в российском обществе. - Рязань, 2004. - С. 110.
- 14.Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. - С. 197-198.
- 15.Муллаев М.М. Происхождение и реакционная сущность шариата. - С. 56.
- 16.Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф.«Ҳадис ва Ҳаёт» тўплами (34 та жузи, 32 та жилдда). – Т.: «HILOL NASHR» нашриёт- матбааси, 2016. – Б. 258
- 17.Шайх Абдулазиз Мансур. “Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири” – Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2014. – Б.49.
- 18.Буриев И.Б. Действия мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII – начало XX вв.). - С. 154.
- 19.Рамез Ахмед Элайди. Наказание по уголовному праву арабских стран: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2002. - С. 10
- 20.Қуръони карим: маънолар таржимаси / Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур. Т., 2001. Б. 491
- 21.Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право в правовых системах стран Арабского Востока // Государство и право в развивающихся странах: сб. ст. - М., 1976. - С.61.
- 22.Мўминов А. Мовароуннахр ҳанафий фикҳи // Имом Бухорий сабоқлари. – Тошкент, 2001. - № 1. – Б. 88-91.
- 23.Халиль Хикмат Хусейн. Система наказаний по мусульманскому уголовному праву. // дисс. канд. юрид. наук. – М.2008. – С. 105-107.
- 24.Боголюбов А.С. Пресечение и наказание в мусульманском праве (VIII-IX вв.) // Ислам. Религия, общество, государство: сб. ст. - М., 1984. - С. 218.